

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Haziran/ June 2025): 18-37

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû ve Beyânuhû Adlı Eserinin Üslûp ve Belagat Açısından İncelenmesi*

An Analysis of the Style and Rhetoric of Muḥammad 'Alī Tâhâ al-Durra's Work Tafsîr al-Qur'ân al-Karîm wa I'râbuhû wa Bayânuhû

Ramazan Yiğit

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagati

Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences

Isparta, Türkiye

e-mail: ramyigit03@gmail.com orcid.org/ 0000-0002-4193-8025

Ramazan Kazan

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati

Süleyman Demirel University, Faculty of Theology

Isparta, Türkiye

e-mail: ramzankazan@sdu.edu.tr orcid.org/0000-0003-3103-111X

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 26.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 03.05.2025

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.6.2025

Atıf/Cite as

Yiğit, Ramazan – Kazan, Ramazan. Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû ve Beyânuhû Adlı Eserinin Üslûp ve Belagat Açısından İncelenmesi, Tafsir Dergisi 5/1 (Haziran 2025), 18-37

Yiğit, Ramazan – Kazan, Ramazan. An Analysis of the Style and Rhetoric of Muḥammad 'Alī Tâhâ al-Durra's Work Taysîr al-Qur'ân al-Karîm wa I'râbuhû wa Bayânuhû, Tafsir Journal 5/1 (June 2025), 18-37

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

-
- * Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ramazan Kazan danışmanlığında hazırlanmakta olan “Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû ve Beyânuhû Adlı Eserinin Üslûp ve Belagat Açısından İncelenmesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû ve Beyânuhû Adlı Eserinin Üslûp ve Belagat Açısından İncelenmesi

Öz

Mekke'de *apaçık* lisan ile indirilen Kur'ân-ı Kerîm, Arap Edebiyatı üzerinde de önemli bir tesire sahip olmuştur. Bu ilahi hitap eşsiz üslûbu ile onu kabul etmeyenleri dahi tesiri altına alarak, onları tefekkür etmeye sevk etmiştir. Öteden beri muhataplarına böylesine güçlü üslûp ve edebî inceliklerle hitap eden Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak için çeşitli tefsirler telif edilmiştir. Bu eserler, her dönemde o günün Müslümanlarının Kur'ân-ı Kerîm'le alakasını diri tutarak onu inzal eden Allah'a (c.c.) inanç ve ubudiyetlerini daha kavi hale getirmiştir. Bunlardan birisi de son dönem âlimlerinden Suriye-Hıms doğumlu Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû* isimli tefsiridir. Eserin en önemli özelliği Kur'ân'ı lügavî açıdan ele almasıdır. Çalışmada, ilgili eser üslûp ve belagat literatürü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda müfessirin; fesahat, belagat incelikleri, üslûp, dilsel ayrıntılar sebebiyle ihtilaflı gramer kaidelerinden kaynaklı çeşitli fikhî hükümler ihtiva eden âyetlere yaklaşımı, nahiv kaidelerinden hal ve nida bahislerine dair tarif ve tasnifi, çeşitli çağdaş meselleri ele alış üslûbu gibi konular kısaca ele alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca müellifin Kur'ânî terimler ile alakalı tespitleri, bazı tasavvuf ilkelerine dair yaklaşımı gibi başlıklar ele alınarak eserin muhtevası yansıtılmaya çalışılmıştır. Eser, yukarıda verilen muhtevası göz önüne alındığında çeşitli ilimleri ihtiva eden bir veçhaye sahiptir. Bundan dolayı çalışmanın konusu olan Tefsirin, İslâmî ilimler vasatına açılmış muasır bir pencere hüviyetinde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû, Muhammed Taha ed-Durra, Gramer/Nahiv, Tefsir, İ'câz, Mûciz.

An Analysis of the Style and Rhetoric of Muḥammad 'Alī Ṭāhā al-Durra's Work Tafsīr al-Qur'ān al-Karīm wa I'rābuhū wa Bayānuhū

Abstract

The Noble Qur'ān, revealed in Makkah in a "clear Arabic language," has exerted a profound influence upon Arabic literature. This divine discourse, through its inimitable style, has captivated even those who rejected it, compelling them to reflect upon its message. Throughout history, numerous exegetical works (tafsīr) have been composed to better understand the Noble Qur'ān, which has always addressed its audience with such powerful rhetoric and literary refinement. These exegetical works, have preserved the believers' connection with the Qur'an across all eras, have served to strengthen their faith in and devotion to Allah the One who revealed it. Among such works is the tafsīr entitled Tafsīr al-Qur'ān al-Karīm wa I'rābuhū wa Bayānuhū, authored by the contemporary scholar Muḥammad 'Alī Ṭāhā al-Durra, a native of Hıms, Syria. The most significant feature of this work is its linguistic approach to the Qur'an. In this study, the work in question has been analyzed within the framework of stylistic and rhetorical literature. In this regard, the mufasssīr's treatment of matters such as eloquence (fasāḥah), rhetorical precision (balāghah), stylistic features, his approach to verses containing juristic rulings derived from controversial grammatical interpretations, his classification and definitions regarding topics like ḥāl and nidā' in Arabic syntax, and his method of addressing various contemporary issues have all been briefly examined. Furthermore, the author's observations concerning Qur'anic terminology and his approach to certain principles of taṣawwuf have been considered, thereby aiming to reflect the broader content of the tafsīr. In light of the foregoing, it becomes apparent that this work encompasses various Islamic sciences and presents a multi-faceted character. Hence, it may be stated that the tafsīr under study serves as a contemporary window opened onto the vast landscape of Islamic scholarship.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tafsīr al-Qur'ān al-Karīm wa I'rābuhū wa Bayānuhū, Muḥammad 'Alī Ṭāhā al-Durra, Grammar/Nahw, Tafsīr, I'jāz, Mu'jiz.

Giriş

Bir toplumu, öteden beri tevarüs ettikleri batıl değerleri bırakarak, en güzel olana davet etmek için, o topluma kendi lisanı üzerinden hitap edildiği bilinmektedir. Bu meyanda hitap edilen lisanın üslûp ve belagat inceliklerini de ihtiva etmesi tesirli olması açısından önemlidir. Asırlardır dimağlarda kökleşen bütün süflî değerleri ters yüz eden, üslûp ve belâğ ifadelerle nazil olan İlahî hitap Kur’ân, bu vasıflarıyla her dönemde insanları yegâne Allah’a (c.c.) kulluğa sevk eden hidayet kaynağıdır. Bundan dolayı onu vurgulu bir şekilde anlamak Allah’a kullukta önemli bir tesire sahiptir. Şüphesiz Allah’a (c.c.) kulluğa çağıran bu kutlu mesaj, muhataplarını onun mislini getirme hususunda da aciz bırakan bir sıfatı haiz olması lazımdır. Nitekim Kur’ân’ın inkârcılara; onun en küçük sûresinin dahi getiremeyeceklerini anlatması bu sıfatın ihkâk/ispat anlamındadır. Bu manada Kur’ân-ı Kerîm’in, zamanın son derece düzeyli Arap Dili ve Edebiyatına yeni bir çehre kazandırdığı söylenebilir.

Vahiy ilk olarak indirildiği dönemde, insanları kendi değerlerine çağırırken Allah’ın yanında başka ilahların anılmasının önüne geçerek Allah’ın (c.c) yegâne ilah olduğu hakikatini kalplere nakşetmiştir. Bu manada muhataplarına çeşitli tarzlarda hitap eden Kur’ân üslûbu, öncelikle çeşitli delillerle الاقتاع “el-iknâ/iknâ etme” sonra da insanın zevk-i selimi tatmin eden الامتاع “el-imtâ” tarikiyle temayüz eder. Belagat ilmi daha çok Kur’ân’ın الامتاع “el-imtâ/ tat verme, güzel hitap tarzlarıyla muhatabını doyurma” ve الاستمتاع “el-istimtâ/özüne işleyen tadın etkisiyle hayranlık duyma” gibi vasıfları ele alır.¹

Mekke döneminde “fıtrat dili” olarak tarif edilen *selîka* zamanla değişik kültürlerin de etkisiyle bazı değişikliklere maruz kalmıştır. Böylece Arapçada bölgeden bölgeye, kabileden kabileye değişen kavramlar oluşmuştur. Bundan ötürü sahabe döneminde bu farklılıklar göz önüne alınarak Arapçanın zapturapt/kayıt altına alınma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu hususta ilk nüveleri atanlar; Ebû’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), el-Câhiz (ö. 255/869), İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve el-Bâkillânî (ö. 403/1013) gibi meşhur alimlerdir. Bu ilklerin Arapçaya inayetleri tedvin dönemi olarak kabul edilir. Daha sonraları Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078) ve Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi âlimlerin, tevarüs ettikleri bu mirası çeşitli belagat terimleriyle belli kaideler üzerine oturtulmasında büyük katkıları olmuştur.

1926 yılında Suriye Hıms şehrinin Telli’z-Zehap köyünde dünyaya gelen Muhammed Tâhâ ed-Durra, (ö. 2007) da bu sahada eser veren muasır âlimler arasındadır. Müfessirin ilmi hayatı çocukluk döneminde bölge âlimlerinden Arapçaya dair alet ilimleri okuyarak başlar. 1947 yılında Halit b. Velid camisi haziresinde bulunan şer’i medresede kıraat, sarf-nahiv gibi dersler okuyan Durra, bundan sonra ilmi çalışmalarını imamlık yaptığı esnada hem okuyarak hem de okutarak yapmıştır.² İlmi çalışmalarının çocuğuna fahri olarak devam eden Durra kendisinin ifadesiyle “büyük bir proje” olarak isimlendirdiği *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû* isimli eserini 1980’li yıllarda telif etmeye başlar. İslam ilimleri arasında önemli konuma sahip olan Kur’ân tefsirlerinin akademik ortamlarda çeşitli şekillerde incelenmesine rağmen, Musannifin *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû* eseri hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmada eserin belagat ve üslûp açısından incelenerek Kur’ân’ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Müfessirin çalışmanın konusu olan tefsiri yanında şerh ve telif ettiği eserleri şunlardır: *Fethu’l-Karîbi’l-Mucîb İ’râbu Muğni’l-Lebîb, Fethu’l-Kebîri’l-Müteâl İ’râbu’l-Muallkâtî’l-*

¹ Abdu’l-Azim el-Mat’anî, *Hasâisu’t-ta’bîri’l- Kur’ânî ve simâtuhû el-belâğîyye*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996), 1/14.

² Mâcid Mekki, “eş-Şeyh Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra min ‘Alâmi’n-Nahvi fî Hıms” *Râbitatu Ulemâ-i’s-Sûriyyin*, (Erişim 20. 10. 2024).

*Aşri't-Tivâl, İ'râbü Şevâhidi Câmi'd-Durûsi'l-Arabiyye'de, el-Hâccü ve'l-Hucâc fî Hazâ'z-Zemâni.*³

1. Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın Fesahat ve Belagat Dair Görüşleri

Dünya üzerinde yaşayan bütün dillerin, etkin bir biçimde kullanılabilmesi için gramer kaidelerinin yanında edebi incelikleri ihtiva eden birtakım vasıfları da haiz olması lazımdır. Arapçada bu vasıflar “fesahat” ve “belagat” kavramlarıyla anlatılır. Gramer kitaplarında daha çok “birkaç lafızdan mürekkep cümlelerin telaffuz edildiğinde işiten nezdinde bir bilgi sağlayan cümleler”⁴ şeklinde tanımlanan kelimeler, bu vasıfları haiz olmadığında muhatap nezdinde bilgi ifade eden bir tesire sahip değildir.⁵ Fesahat sözlükte, الإفصاح “bir şeyin faydasız kısmının zail olarak faydalı kısmının zuhuru, açıklık, saf, vazıh, netlik, berraklık” gibi manalara gelir. Arapçada sütun üzerindeki köpüğünden arınarak saf hale gelmesine; أفصح اللبن denilir.⁶ Terim olarak fesahat; “vuzûhun hâkim olduğu bir çerçevede edebi sabitelerin gözetilerek sarf edildiği terkiplerin, muhataplar tarafından suhuletle fahmedildiği lafızlardır.”⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Müfessir Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra kelamın fesahatini lafızların işaret ettiği manaların müttekâmil olmasında arar. Yani kelamın bir yerinde tesis edilen mananın, bir başka yerinde nakzedilmemesi ona göre kelâm-ı fasihtir. Böylece kelimeler fikrî bir bütünlüğü koruyarak fesahatı tahkik etmiş olur. Bu meyanda Kur'ân'da kıssaların anlatımı, helal ve haram çizgilerinin tespiti esnasındaki kullanılan lafızlar, en üst seviyede bir fesahat örneğidir.⁸ Müfessir Kur'ân'da lisan kavramı vasfedilirken kullanılan وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ “İşte bu apaçık Arap Lisânı'dır”⁹ âyetinde geçen “apaçık” ifadesini, kelamın fesahatinde lafzî ve manevî uyuşmayı misâlî (eşsiz) bir kıvamda karşıladığını ifade ederek bu vasfı fesahat için önemli bir kriter olarak görür.¹⁰

Öte yandan müfessir, kelamın fasih olabilmesi için bazı harici vasıfları dikkate alır. Ona göre mütkekallimden sadır olan cümleler, lafızları açısından intizamlı olsa da bu terkipler batıla dalma, malayani (gereksiz, faydasız) mevzuların mübalağalı bir biçimde anlatılması, kelimelerde yalan ifadelerin bulunması, insanlarla alay etme, insan dilinin fahiş kavramlarla kirletilmesi, ahlâkî değerlere mugâyir şiirler, yalan üzerine yemin etme, birilerinin gıybetini yapma gibi olumsuz içerikler barındırıyorsa fasih değildir.¹¹

Durra kelamın fesahatla nitelendirilebilmesi için paragraf ve cümleler arası bütünlüğü de önemli unsurlardan sayar. Musannif bu kanaatini Zümer sûresinde كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي “çift çift indirilmiş kitap”¹² âyetinde geçen “müteşâbih” kavramını kendisi “fesahat ve belagat açısından birbirini tamlayan” manasında tefsir ettiğini söyleyerek bu vasfı kelamın fasih

³ Mâcid Mekki, “eş-Şeyh Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra min ‘Alâmi’n-Nahvi fî Hıms”.

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Qatru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1963), 43.

⁵ Muhammed Ali b. Hüseyin el-Malikî, *el-Havâşî en-nakıyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 42.

⁶ Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1979), 4/506.

⁷ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. el-Kazvîni, *el-İzâh* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/21.

⁸ Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû* (Dımaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 2017), 1/120.

⁹ en-Nahl 16/103.

¹⁰ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 8/232.

¹¹ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 8/232.

¹² ez-Zümer 39/23.

olması için bir kriter addeder. Ona göre mütekellimden sadır olan kelamın bu sıfatla beraber Kur’ân ifadesiyle مثنائي “çifte çifte/birbirinin peşi sıra” gelmesi, daha vurgulu ve fasihtir.¹³

Müellif belagat kavramını ise şöyle tarif eder: Belagat; fasih, sahih ve vâzih ibare ve lafızlardan oluşan latif manaların, muktezâ-yı hal, muhatabın seviyesi gibi hususiyetler gözetilerek dinleyenlerin benliklerinde sihirli/büyüleyici bir tesir bırakan kelamın edasıdır.¹⁴

Arapça kökenli bir kavram olarak belagat, genellikle “retorik” veya “hitabet” anlamlarını taşır. Hedefi, dilin etkin ve sanatsal bir şekilde kullanılmasıyla insanlar arası iletişimi sağlamaktır. Belagat bu manada dilin derinliklerinde bulunan incelikleri kullanarak mütekellimin muhatabına tesir etmek için hitap ettiği alanı temsil eder.¹⁵

Belagat, tarihsel olarak hem Batı hem Doğu dillerinde belli başlı kıstaslar ekseninde tanzim edilme noktasında önemli bir rol oynamıştır. Zira Antik Yunan’da retorik, özellikle halk konuşmaları ve siyasi tartışmalar için kritik bir beceri olarak kabul edilmişti. Yanına talebe adayı olarak gelen bir gencin sükûtu dikkatini çeken Sokrat’ın gence; -Arapça ifadeyle- تكلّم حتى أراك “konuş da seni tanıyayım”¹⁶ sözü, dil ve üslûbun insanın iç âlemini yansıtan bir ayna vazifesi gördüğüne işaret ettiği söylenebilir.

Ali b. Ebû Talib’e (ö. 40/661) nispet edilen الرجال صناديق مغلقة مفاتيحها الكلام “İnsanlar kilitli kutular gibidir; anahtarları ise sözleridir”¹⁷ ifadesi de üslûp, belagat ve ihtiva ettiği konularına eğiliminin ehemmiyetini ortaya koyar mahiyettedir.

Belagat ilmine dair telif edilen çeşitli eserlere müracaat edildiğinde genel olarak bu disiplinin hedefleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

a. Durağan olan insan zihnini adeta tahrik ederek onu sırasıyla tasavvur, tefekkür, tedebbur, idrak ve nihayetinde meleke kazanmaya sevk etmektir.

b. Çeşitli hitap tarzları geliştirerek yakînî bilgileri tahsil etmelerinde okuyucu ve muhataplara yardımcı olmaktır.

c. Lügavî çalışmalarda edebi zevkin terakkisini sağlamak.

d. Toplumu oluşturan bireyler arasında iletişimi sağlayarak onları belli dini ve kültürel değerler etrafında kalmalarını temin eder.

e. Toplamlar arası edebî ve kültürel birikimin aktarımında taşıyıcı rol üstlenir.

Belagat ve fesahat terimlerinin içerdiği manalar serdedildikten sonra fasih ve belîğ olan kelamın muhataplara sunulması esnasında gözetilecek bazı inceliklerin ünvanı mahiyetinde olan üslûp kavramının da ele alınması gereklidir. Aşağıda bu kavram ile alakalı kısaca tarif ve tahlillere yer verilerek çalışmanın konusu eserde ele alınış şekliyle tavzih edilmeye çalışılmıştır.

¹³ Durra, *Tefsîru l-Kur’âni l-Kerîm ve i rābuhū ve beyānuhū*, 8/232.

¹⁴ Durra, *Tefsîru l-Kur’âni l-Kerîm ve i rābuhū ve beyānuhū*, 2/512.

¹⁵ Ebû l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *Arûsu l-efrâh* (Beyrut: Mektebetu l-‘Asrıyye lit’t-Tibâati ve’n-Neşr, 2003), 1/46; Ebû l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Ukûdu l-cümân* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebi ve Evlâdühü, 1939), 6.

¹⁶ Ahmed İbrahim eş-Şerif, “Ehemmiyetu l-Kelîmeti ve Kuvvetuhâ” *Mecelletü Yevmi’s-Sêb*, (Erişim 14 Kasım 2024).

¹⁷ İbrahim Ahmed Müslim, “er-Ricâlü Sanadîku Muğallekatun Mefâtihuhâ el-Kelâmu”, *Mecelletü l-yevm*, (Erişim 15 Kasım 2024).

2. Müfessirin Üslûba Dair Görüşleri

2.1. Üslûp Kavramı

Üslûp kavramı lügatte “yöntem, aslanın boynu, yol, yön, bir şeyi birisinden zorla çekip almak, sözü farklı sanatlarda kullanmak” gibi anlamlara gelir. Arapçada büyükenen birisi için bu ifade *burnu yukarıda* şeklinde kullanılır.¹⁸ Sözlük anlamı göz önüne alınarak üslûp kavramının “yol ve gidişat” ifadeleri karşılığında kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁹ Terim olarak üslûp; “insanlar arası diyalog kurmada sözlü ya da yazılı ifade tarzı” olarak tanımlanmıştır.²⁰

Kur'an'da üslûp kavramı muzârî kipinde kullanılmış olup, sadece bir âyette geçmektedir. Âyet şöyledir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلُ فَاستَمْعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"²¹

Yukarıda metni verilen âyette “Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar” ifadesinde muzârî kipiyle *يَسْلُبْهُمُ* “çekip-değiştirse” anlamında kullanılan “üslûp” kavramının mazi sığısı سلب dir. Âyette görüldüğü gibi bu kavram, genel olarak bir şeyin çekip çevrilmesini ihtiva etmektedir. Bu itibarla üslûp; “mütakellimin bilgi dağarcığındaki lafız, kelime ve kavramlardan terkip ettiği cümleleri bulunduğu ortama uygun düşecek biçimde serdederek muhatabını istediği yöne tevcih etme ameliyesi” olarak görünmektedir.

Müellif Durra üslûp kavramına dair değerlendirmesinde Kur'an'a müracaat eder. Ona göre aşağıda verilen âyette bu kavrama ait önemli inceliklerden birisini mülâhaza etmek mümkündür.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sabilerden de Allah'a ve âhiret gününe inanan ve sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."²²

Müfessir yukarıda verilen âyette altı çizili ibarelerin dinde ilk adımı teşkil eden -son derece ehemmiyetli- iki değere işaret ettiğini belirtmiştir. Bunlar; tikel iman ve tümel salih amellerdir. Ona göre âyetin başında zikredilen *آمَنُوا* “İman ettiler” ifadesi üzerine, *وَعَمِلَ صَالِحًا* “Salih amel işledi” ifadesinin atfedilmesi, birbirinin tekâmülünü sağlayan önemli bir üslûp inceliğidir. Bu itibarla müfessir âyette sırasıyla verilen ve Allah'ın (c.c) dininde önemli iki umdeyi teşkil eden “iman+salih amel” sıralamasını, “salih amel+iman” şeklinde takdim tehirle vermek Kur'an'ın mutad üslûp ölçülerine aykırı olduğunu savunmuştur.²³

¹⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993), 1/473.

¹⁹ Ramazan Kazan, *Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 41.

²⁰ Enise Kantemir, *Yazılı ve Sözlü Anlatım* (Ankara: Engin Yayınevi, 1997), 193.

²¹ el-Hâc 2/ 73.

²² el-Bakara, 2/62.

²³ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/190.

Görüldüğü gibi müfessir rağbet edilen üslûbu tarif ederken, Arapça cümlelerin lafzî insicamının yanında, manaca da birbirini tamamlayan bir vasıfta olmasına öncelik vermektedir. Şu halde “manevi bir olgu olarak iman, amel ile ayrılmaz bir bütündür” hükmü Kur’ân üslûbuyla tespit edilmiştir. Musannifin bu kriterine göre, herhangi bir hitapta derece bakımından önce zikredilmesi gereken bir mefhumun sonraya bırakılması, uygun bir üslûp örneği değildir.

2.2. Müfessirin Bazı Nahiv Kaidelerini Ele Alış Üslûbu

Müfessir, eserinde genel olarak âyetlerin lügavî incelikleri ve bundan neşet eden meseleler üzerinde de yoğunlaşmıştır. Nitekim tefsirini yaptığı âyetlerde şayet mesele nahiv kaidelerine taalluk ediyorsa bu hususta da gerekli tarif, tahlil ve şerhlere yeterli derecede yer verdiği gözlemlenmiştir. Eserin bu bapla alakalı muhtevasının da yansıtılması amacıyla nahiv ilmi kapsamında zikredilen hal bahsine dair bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Müellif bu konuyu detaylı bir şekilde ele almasının nedenini, nahiv kitaplarında zikredilen hal kaidelerinin yanında “kendisinin tespit ettiğini” söylediği bazı yeni kaidelerin de zikredilmesi vesile olduğu şeklinde açıklar.²⁴

Nahiv ilminde de hal; “Arapça cümlelerde, şibh cümle ve isim suretlerinde gelen, fail ve mef’ûlün durumu bildiren lafızlar” şeklinde tarif edilir.²⁵ Aşağıda müfessirin hal bahsine dair bilinen gramer kaidelerin yanında bunlara ait “tekmile/tamamlayan” mesabesinde olduğu düşünülen bazı özgün tespitlerine de yer verilerek tarif ve tahlilleri yapılmıştır.

2.2.1. el-Hâlu’l-Mukaddera (الحال المقدرة)

Mukadder hal, nahiv kitaplarında şu şekilde tarif edilir:

هي التي يكون حصول مضمونها متأخرا في الخارج عن حصول مضمون عاملها

“Arapça bir cümle içeriğinde hal sahibinin gerçekleştireceği bir eylemin hal bildiren lafızla haricen/sonradan hudûse gelmesini anlatan haldir.”²⁶

Bu tarif için şu misal verilmiştir: مررت برجل معه صقرا صائدا به غدا “Beraberinde şahini ile yarın avlanacak olan adama uğradım.” Misalde görüldüğü gibi avcının yanında avlanmada kullandığı şahin olmasına rağmen, henüz avlanma eylemi tahakkuk etmemiş, ancak غدا “yarın” ifadesiyle gerçekleşeceği takdir edilmiştir. Mukadder hal sebebiyle yukarıda zikredilen misal şöyle bir mana ihtiva eder:

مررت برجل معه صقرا صائدا به غدا أي مقدر الصيد به غدا

“Yarın şahini ile avlanmasını öngördüğüm/takdir ettiğim birisine uğradım.”²⁷

Müfessir buraya kadar anlatılan hal türünü şu âyeti zikrederek ele almıştır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ

“(Âyetlerimizi) inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüslere gelince, işte Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir. “Onlar ebediyen lânet içinde kalırlar. Artık ne azapları hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır.”²⁸

²⁴ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhū ve beyānuhū*, 1/371-72.

²⁵ İbn Hişam, *Katru’n-nedâ*, 234.

²⁶ Abdulah b. Ahmed Cemâleddîn Fekhânî, *Şerhu Kitâbi’l-Hudûd fi’n-nahv* (Kahire: Mektebetu’l-Vehbe, 1993), 230.

²⁷ Fekhânî, *Şerhu Kitâbi’l-Hudûd*, 230.

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra yukarıda verilen âyetin irâbını yaparken خَالِدِينَ فِيهَا “Onlar orada ebedi kalacaklardır” ifadesinin bir önceki cümlede zikredilen عَلَيْهِمْ “üzerlerine” anlamındaki mahallen mecrur zamirin durumunu bildiren hal olduğunu belirtir. Müfessire göre hal cümlesi cümle içerisinde birkaç tane zi'l-hâl olmasına rağmen, esbak (hayli önce) olan mecrur عَلَيْهِمْ zamirinin hey’etini bildiren haldir. Burada hal; الْمُقَدَّرَ لَهُمُ الْعَذَابُ خَالِدِينَ فِيهَا “Kıyamette onlara ebedi azap takdir edilmiştir.” şeklindedir.²⁹ Böylece değişik nahiv kitaplarında da “el-hâlu’l-mukaddera” ismiyle ele alınan bu hal türünün tefsirdeki yansıması görülmüş olmaktadır.

Eserde her ne kadar detaylı bir tarifi yapılmasa da yukarıda verilen âyette zikredilen hal cümlesine bağlı kalarak şöyle bir tarif yapılabilir: “Mukadder hal; hükmün telaffuz edildiği an itibariyle (henüz) hudûse gelmemiş/yaşanmamış, ancak kıyamette mutlak olarak idrak edilecek olan haldir.” Zira yukarıda verilen âyette, inkâr edenler kendisiyle tehdit edildikleri Cehennem ateşine dünyada değil, kıyamette dûçar olacaklardır.

2.2.2. el-Hâlu’l-Mahkiyye (الحال المحكية)

Bilindiği gibi birim zamanda gerçekleşen bir eylemin tahakkuk ettiği zamandan sonra anlatılma şekli bütün dillerde o zamana atıf yapılarak belli kalıplarla anlatılır. Bu manada Arapçada da muayyen bir zaman zarfı içinde cereyan eden bir olayın hal bildiren cümle ya da lafızlarla hikâye edilmesi bu yollardan birisidir.³⁰

Müfessir genel olarak gramer kitaplarında hal bahsi, hal sahibinin durumunu, hal cümleleri ya da lafızlarının şimdiki ya da gelecek zamana delaleti gibi konular üzerinde fazlaca durulduğunu söyler. Müellif bunun yanında, “bir cümlede hal sahibinin geçmiş zamanda yaptığı bir eylemin şimdiki zamanda hikâye edilerek anlatılması” şeklinde tarif edilen “el-hâlu’l-mahkiyye” isimli nahiv kaidesinin de ele alınmasını zaruri görmüştür. Tefsirde bu formda gelen hal çeşidi; جاء زيد أمس ركباً “Dün binen Zeyd geldi” örneği ile tavzih edilmiştir.³¹ Yukarıda örnek olarak verilen cümledeki أمس “dün” ifadesinden de anlaşılacağı gibi fail Zeyd’in bir gün önce ikame ettiği الركوب “binme” eylemi المجى “gelme” eylemine göre önceden yapıldığından ötürü bu hal çeşidi el-hâlu’l-mahkiyye “hikâye edilen hal” ismiyle anılmıştır.

2.2.3. el-Hâlu’l-Mütêdâhile (الحال المتداخلة)

Bazı Arapça cümlelerde hal olarak i'râb edilen lafız ya da cümleler birkaç sâhibu’l-hale ait hey’eti aynı anda bildirdiğinden dolayı bir iltibas izlenimi vermektedir. Bundan ötürü nahivde bu tür hal çeşidine iç içe geçmiş izlenimi veren manasında “el-hâlu’l-mutedâhile” ismi verilmiştir.³²

Nahiv ilminde bu hal çeşidinden kasıt, bir cümlede zikredilen sâhibu’l-hâlin aynı anda birkaç hale amil olabilmesidir.³³ Müfessir bu konuyu aşağıdaki âyet tefsiri çerçevesinde ele alır.

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ

²⁸ el-Bakara 2/161.

²⁹ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/372-73.

³⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi* (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif 1977), 4/340.

³¹ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/372-73.

³² Fekhânî, *Şerhu Kitâbi’l-Hudûd*, 230.

³³ Fekhânî, *Şerhu kitâbi’l-hudûd*, 230.

"Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir ihtar gelse, onlar hep bunu, alaya alarak, oyuna, eğlenceye dalarak dinlemişlerdir."³⁴

Müfessire göre âyetle hal cümlesi olarak geçen وَهُمْ يَلْعَبُونَ "Eğlenceye dalarak" ifadesi cümle başında gelen مَا يَأْتِيهِمْ "Onlara gelmeye görsün" ifadesindeki fail هو ya da mef'ûl هم zahirinin durumunu bildiren hal olarak gelebilir. Öte yandan aynı hal cümlesi -وَهُمْ يَلْعَبُونَ- "eğlence içindedirler"- istisna edatından sonra zikredilen اسْتَمْعَوْهُ "İşitmesinler ki" mealindeki cümlede, tahtında müstetir هم zahirinden de hal cümlesi olarak i'râb edilmesi mümkündür. Burada âyetin sonunda zikredilen hal cümlesi her iki hal sahibinin durumunu bildirmeye uygun olduğundan ötürü buna "Mütedâhil hal/birbirine girift olmuş hissi veren hal" adı verildiği söylenmiştir.³⁵

2.2.4. el-Hâlu'l-Müteaddide (الحال المتعددة)

Arapça cümleler yalın (basit cümle) haliyle ifade edilmek istendiğinde fiil, fail ve mef'ûl sıralamasıyla irât edilir. Şayet mütekellim kurduğu cümlede anlam ziyadesi yapmak isterse fail ya da mef'ûlü çeşitli şekillerde hal, sıfat, atf-ı beyan, tekit gibi lafızları kullanır. Bunlardan birisi de hal sahibinin durumunu daha çok tavzih etme gayesiyle birkaç halin bir cümlede varit olmasıdır. Bir başka deyişle; bir sâhibü'l-hâlin durumunu bildiren hallerin birden fazla gelmesidir. Bu konuya örnek kabilinden رَاكِبًا مُسْتَوِيًّا "Zeyd bininin üzerinde kurulmuş bir vaziyette geldi" cümlesi verilebilir.³⁶

Görüldüğü gibi yukarıda örnek olarak verilen cümle içerisinde رَاكِبًا مُسْتَوِيًّا ifadeleri bir sâhibü'l-hâle (Zeyd) ait müteaddit (birden fazla) hallerdir. Eserde bu çeşit hal sadece isim olarak zikredilmiş tafsil edilmemiştir.

2.2.5. el-Hâlu'l-Muvattie/Pekiştiren Hal (الحال الموطئة)

Yukarıda bahsedildiği üzere bazen Arapça kurallı cümleler sadece fiil+fail ikilisiyle zikredildiğinde dinleyen nezdinde bir beklentiye sebep olur ki bundan dolayı mana muhatabın zihninde tam olarak oturmayabilir. Bu durum mütekellimin cümle ile alakalı yeni bir kayıt/öge zikretmesine kadar devam eder. Arapça cümlelerde -fiil+fail zikredilse dahi-muhatab nezdinde kısmen nakıs kalan bu manayı tamamlamak için zikredilen "el-hâlu'l-muvattie/pekiştiren hal" ya da cümlelerin muhatap zihninde tam olarak oturmasını sağlayan manasında "el-hâlu'l-mumehhide" bu görevi ifa eden unsulardan birisidir.³⁷

Durra Tefsirinde i'râb bölümünde sâhibü'l-hâlin durumuna göre bu hal çeşidini "el-halu'l-müekkide" adıyla anmıştır. Müfessire göre örneğin جاء زيد "Zeyd geldi" cümlesi, gelme eyleminin Zeyd faili tarafından gerçekleştirildiğini anlatan yalın bir cümledir. Ancak cümleye hal bildiren ضاحكا "gülerek" ifadesi eklenerek جاء زيد ضاحكا "Zeyd gülerek geldi" şeklinde telaffuz edildiğinde, zikredilen hal Zeyd'in gelme eylemine vuzuh/açıklık katar. Bundan ötürü üzerinde durulan bu hal çeşidi "tavtie/pekiştirme" ya da "tekit manası da taşıyan hal" adıyla anılmıştır.³⁸

2.3. el-Hâlu'l-Müessise (الحال المؤسسية)

Müfessir Arapça nahiv kitaplarında mufassal bir şekilde ele alınmadığını düşünerek "el-hâlu'l-müessise" olarak isimlendirdiği, ancak tarifini yapmadan doğrudan kısımlar ve

³⁴ el-Enbiyâ, 21/2.

³⁵ Durra, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû, 1/372-73.

³⁶ Fekhânî, Şerhu Kitâbi'l-Hudûd, 230.

³⁷ Abbas Hasan, en-Nahvu'l-vâfi, 4/340.

³⁸ Durra, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû, 1/372-73.

misallerini zikrettiği bu hal çeşidini geniş bir yelpazede ele alır. Görüldüğü kadarıyla okuyucunun gramer bilgisine dayanarak zihninde çağrışım yapmasını sağlamak amacıyla mücmel bırakılan bu isimlendirmede kastedilen “sâhibu'l-halin durumunda etkili bulunan, onu daha çok açıklayan haldir. Te'sîs manasında gelen hal ile tavi'e/pekiştirme manasında gelen hal arasındaki fark; “el-hâlu'l-muvattie” yalın bir cümleyi tavi'z ederken, “el-hâlu'l-müessise” ise mef'ûlû mutlak gibi cümle içeriğine tekitli manalar kazandıran öğelerin ardından zikredilen ve içinde bulunduğu cümleyi evzah/apaçık hale getiren haldir. Müfessir bu hal çeşidini beş grupta incelemiştir. Bunlar aşağıda kısaca tarif edilerek örnekleriyle zikredilecektir.

2.3.1. Hal Sahibini Manen Tekit Eden Hal الحال المأكدة لصاحب الحال من حيث المعنى

Genel olarak nahivde hal, “hal sahibinin durumunu bildiren cümle ya da lafızlar” olarak bilinir. Ancak müellif tefsirinde halin, hal sahibinin içinde olduğu durumu tavi'z etmenin yanında onu manen de tekit edebileceğini savunur. Ona göre Süleyman'ın (a.s) kıssasını hikâye eden şu âyeti bu çeşit hal kısmına örnek olarak verilebilir. *فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً مِنْ قَوْلِهَا* “Onun sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi.”³⁹

Müfessir âyette Süleyman'a (a.s.) râcî *هو* zamirinden hal olan *ضاحكا* “gülerek” ifadesinin sâhibü'l-hâli manen tekit ettiğini savunur. Burada cümlede *فَتَبَسَّمَ* “tebessüm etti” ve *ضَاحِكاً* “gülerek” ifadelerinin mana olarak yakınlığı dikkate alındığında cümlenin zımnında takrir ve teşdit manalarının tesîs edildiği müşahade edilir.⁴⁰ Buna göre Arapça cümlelerde hal bildiren lafızlar hal sahibinin durumunu tavsif etmenin yanında tekit manalarında da varit olduğu söylenebilir.

2.3.2. Mükkit Hal Üzerine İrat Edilen Hal (إيراد الحال على الحال المأكدة)

Arapçada bazen hal bildiren bir lafızdan sonra yine hal bildiren bir başka lafız zikredilerek hal sahibinin durumu tekit edilir. Eserde bu kısım hal için aşağıdaki âyet örnek olarak zikredilir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً

“(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin (insanlar) hepsi elbette iman ederlerdi.”⁴¹

Müfessire göre yukarıda verilen âyette cümledeki anlam *كُلُّهُمْ* “hepsi” ifadesi ile zaten tekit edilmiştir. Arkasından hal lafzî olarak varit olan *جَمِيعاً* “(hem de) hepsi” ifadesi ise “te’kîdün alle’t-te’kit”dir.⁴² Bu ayrıntıya göre âyetin manası şöyledir: “Şayet Rabbin dilemiş olsaydı; kimsenin bunda hiçbir tasarrufu olmadan tamamı buna iman ederdi.” Müfessir, “insanlar Allah'ın (c.c) meşîeti olmadan hiçbir şeyi yapamazlar” hükmü bu hal vasıtasıyla daha baskın bir mana kazandığını söyler.⁴³ Bu da gösteriyor ki Kur'ân âyetlerini şümüllü bir şekilde anlamamanın öncelikli yollarından birisi, nahiv ilmini iyi bir şekilde tedris etmekten geçmektedir.

2.3.3. Camid İki Marife İsimden Oluşan Cümleyi Pekiştiren Hal

(الحال التي يوتى بها لتوكيد مضمون جملة معقودة من اسمين معرفتين جامدين)

³⁹ en-Neml 27/19.

⁴⁰ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/372-73.

⁴¹ Yûnus 10/99.

⁴² Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/372-73.

⁴³ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/372-73.

Muhammed Ali Tāhā ed-Durra’nın nahiv ilmi konuları arasında mütalaa edilen ve belagat ilmi ile birbirini tamamladığı kanaatiyle önemle üzerinde durulması gerektiğini söylediği meselelerden birisi de Arapça cümlelerde hal olarak gelen lafız ya da cümlelerin hal sahibinin durumunu bildirmekten ziyade, zikredildiği cümlelerin manasını da tekit ettiğini savunduğu⁴⁴ konudur.

Bu kısım halden kasıt, çeşitli şekillerde gelen sâhibu’l-hâlin camit isim olarak gelmesidir. Böylesi cümlelerde kullanılan hal bildiren lafız sâhibu’l-hâlin durumunu bildirmeden ziyade mezkûr cümlelerin mazmununu tekit eder. Eserde bu çeşit halin tavih ve tatbiki için aşağıdaki âyet örnek olarak verilmiştir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا تَأْتُونَنَا بِكُفْرٍ بِمَا وَرَّاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ
أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

"Kendilerine: Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan (Tevrat'ı) doğrulayıcı halde gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseñiz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? de."⁴⁵

Müfessir yukarıda verdiği âyette her ne kadar camit isimleri mufassal bir şekilde vermese de cümlede yer alan بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ “Allah’ın indirdiği” ve بِمَا أَنزَلَ “bize indirilen” anlamlarında zikredilen ism-i mevsuller camit isimlerdir. Musannife göre âyette hal, و harfi ve zamirle gelen وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا “hal bu ki o doğruluğunda şüphe olmayan” cümlesi hal sahibi olan ism-i mevsullerin durumunu anlattığı gibi aynı zamanda zikredildiği cümlelerin manasını da tekit etmiştir.⁴⁶

2.3.4. el-Hâlu’l-Lâzime (الحال اللازمة)

Müfessir te’sîs bildiren hal kapsamında değerlendirdiği başlıklardan birisi de “sâhibü’l-halden ayrılması düşünölemeyen ve ona “mülâzemeti/irtibatı tam” manası taşıyan haldir. Müellif bu kısım halin nahivciler arasında pek fazla nazar-ı itibara alınmadığını belirterek Kur’ân’ı anlama noktasında bu ayrıntının önemli bir yere sahip olduğunu savunmuştur. Örneğin aşağıda zikredilen âyete -bilinen manasının yanında- “Allah’ın Kitâbı ondan ayrılmaz bir berekete (hayra) sahiptir” manası vermenin mülâzemet bildiren hal vasıtasıyla mümkün olduğunu savunur.

كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

"(Resûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetleri'ni düşünsünler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."⁴⁷

Müfessire göre âyette geçen مُبَارَكٌ “Mübarek/hayırlarla dolu” ifadesi bir kırâate göre مُبَارَكٌ “hayrı ihtiva eden/halde” şeklinde mansub okunur. Âyette hal sahibi; أَنزَلْنَاهُ “Onu indirdik” ifadesindeki هُ “hû” zamiridir. Bu itibarla âyette zikredilen مُبَارَكٌ “mübarek, hayrı bol” ifadesi, hal sahibi mef’ûle (Kur’ân) mülâzemet bildiren haldir. Şu halde âyetin manası; “(Resûlüm!) Bu sana indirdiğimiz bu Kitap mübârek (kendisinden hayırdan başka bir şey sadır olmayan) bir kitaptır.” şeklinde olacaktır.⁴⁸

⁴⁴ Durra, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’rābuhū ve beyānuhū, 1/372-73.

⁴⁵ el-Bakara 2/91.

⁴⁶ Durra, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’rābuhū ve beyānuhū, 1/372-73.

⁴⁷ Sâd 38/29.

⁴⁸ Durra, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’rābuhū ve beyānuhū, 1/372-73.

2.3.5. el-Hâlu's-Sebebiyye/Sebep Bildiren Hal (الحال السببية)

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'nın “kendisine isnat ettiğini” söylediği nahiv konularından birisi de “sebep bildiren hal” bahsidir. Müfessire göre sebep manası taşıyan hal şudur: “Bir cümle zikredildiğinde i'râb açısından tabi olan ve hal bildiren mansub lafız, bir sonraki lafzın sebebini de açıklar mahiyette gelebilir. Arapçada bu şekilde gelen cümlelere durum bildiren hal manası yanında sebebiyet manası da verilmesi mümkündür. Ona göre kendisine hasrettiği “sebeb-î hâl” kaidesi aşağıdaki iki âyette tatbik edildiğinde, nahiv ilminde makul bir zemininin olduğu görülebilir.

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ

"Ne zaman rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zalimler, "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?" diye gizlice fısıldaşmaktalar."⁴⁹

Müfessire göre âyette geçen لَاهِيَةً “Gevşek, gayri ciddi” lafzı, قُلُوبُهُمْ “Kalpleri” zi'l-hale takaddüm etmiş haldir. Cümlede lafzen mukaddem, manen ve rütbeten muahhar olan mezkûr hal, aynı zamanda zi'l-hal için bir sebeptir. Sebeb-î hâl dikkate alındığında âyetin manası; “İnsanlar mütemadiyen Allah'ın âyetleriyle ikaz edilse de onları ciddiye almayıp yüz çevirmelerinin nedeni; kalplerinin oyun- oynaş peşinde olduğundandır.”

Âyete başka bir mana da şöyle verilebilir: “İnsanlara, onları hidayete götürecek yeni âyetler gelmesine rağmen, bu değerlere ciddiyetsiz tavırlarla mukabele etmişlerdir. Bunun sebebi; kalplerinin boş şeylerle meşgul olmasındandır.” Kanaatimizce burada “sebeb-î hal” kavramıyla anlatılmak istenen; “cümle içerisinde hal bildiren bir lafız ya da terkinin, önceki hükmün sonraki için sebep teşkil etmesidir.”

3. İhtilaflı Gramer Kaidelerinden Kaynaklı Farklı Fıkḥî Hükümler İhtiva Eden Âyetleri Ele Alış Üslûbu

Bilindiği gibi Arapçada harf-i cerlerin manaları, kullanım özellikleri, birbirleri yerine kullanımları, bazı fiillere has harf-i cerler, zait olduğu durumlar ve hususiyetleri gibi meselelerin öğrenilmesi Arapça ibarelerdeki manaların doğru olarak anlaşılması açısından önemlidir. Aynı şekilde harf-i cerlerin bulunduğu kelimelerin mâkabline atfı, atfın yapılacağı merci, vb. konuların irdelenmesi de ehemmiyet arz eden başlıklar arasındadır.

Tefsirde bu baplara taalluk eden birkaç meselenin zikredilerek tahlil edilmesi, üzerinde durulan konuyu daha iyi bir şekilde tavzih edeceği düşünülmüştür. Bundaki hedef, nahiv ilminin diğer şer'i ilimlerde olduğu gibi fıkḥ ilmiyle de doğrudan bağına dikkat çekilerek, bu ilmin eserde ele alınış üslûbunun yansıtılmasıdır. Musannif bu meseleyi harf-i cerlerin çeşitli şekillerde cümle içerisindeki lafızlara atfedilmesiyle ortaya çıkan ve farklı farklı fıkḥ hükümlerinin neşet etmesine yol açan, Mâide sûresinde geçen abdest âyeti tefsiri kapsamında tafsil etmiştir. Âyet şudur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

*"Ey iman edenler! Namaz kılmadan önce yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın"*⁵⁰

Müfessir âyette الصَّلَاةِ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ “Ey iman edenler namazdan önce” mealindeki ifadeye, إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ وَأَنْتُمْ مُحَدَّثُونَ الحدث الأصغر “(Ey iman edenler) namaz

⁴⁹ el-Enbiyâ 21/23.

⁵⁰ el-Mâide 5/6.

kılmak üzere kalktığınızda küçük hacet yapmışsanız abdest alınız” kaydını koyarak abdestten önceki –muhtemel- hadese dikkat çeker. Abdesti alan mü’minin yıkaması gerekli olan yüz çehresini, insanın kulak sınırından sakal biten kısmına kadar olduğunu belirterek bu hükmü cumhur ulemanın tarifine dayanarak naklettiğini söyler. Ona göre cumhur ulema insan yüzünü *الوجه ما وقعت به المواجهة* “yüz karşılaşıldığında ilk olarak görünen kısımdır” şeklinde tarif etmiştir.⁵¹ Cumhurun bu tarifi de mezhepler nezdinde çeşitli fikhî hükümlerin neşet etmesine sebep olmuştur.

Müellif yukarıda verilen abdest âyetinde ağız ve burnun zikredilmediğinden dolayı abdest esnasında istinşak ve mazmaza yapmanın vacip olmadığı kanaatindedir. Buna karşın katılmasa da İmam Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) âyette hususi olarak zikredilmemesine rağmen, yüz sınırında olan azaların –ağız ve burun- mazmaza ve istinşakını farz olduğu yönündeki görüşünü de vermiştir.⁵² Bu bilgiler ışığında müfessirin fikhî meselelerde mezhep taassubuna kapılmadan mükellefler için kendisine göre en münasip olanı seçtiği söylenebilir.

Âyette geçen *وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ* “yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da meshedin (yıkayın.)” emrinin *إِلَى* harf-i ceri vasıtasıyla girdiği ismin (الأرجل “ayaklar”) tamamını kapsadığını savunan musannif, bundan dolayı ayaklarla beraber topukların da yıkanmasının vacip olduğunu savunur.⁵³

Müfessir bazı meselelerde sadece nakil yapmanın ötesinde kendisi de konu hakkında tercih yapar. Hemen hemen yaptığı tercihlerin çoğunda illeti beyan eder. Örneğin yukarıda zikredilen âyette geçen ve bazı alimlere göre mesh edilmesi yeterli görülen *وَأَرْجُلُكُمْ* “ayaklarınızı da” ifadesinin mansub okunmasının gerekçesini, cümle içerisinde yine lafzen mansub olan *وَجُوهُكُمْ* “yüzlerinizi” ifadesine atfedildiğini, dolayısıyla -atıf yapıldığında- âyetin manasının; *فَاغْسِلُوا وَجُوهَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ* “yüzlerinizi ve ayaklarınızı yıkayın.” şeklinde olduğunu savunur.⁵⁴ Ona göre abdest âyetinde ayakların da baş gibi mesh edilmesi gerektiğini savunan alimler âyeti; *وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ* “başınızı ve ayaklarınızı meshedin.” emir cümlesinde geçen *أَرْجُلِكُمْ* ifadesindeki *ل* “lâm” harfini kesreli okuyarak nahiv kitaplarında tartışmalı *قراءة الجر حول الجوار* “kıraatü’l-cer havle’l-civar” (bir lafzın atfı söz konusu olduğunda, en yakına atfedilir ve i’rapta onun hükmünü alır).⁵⁵ kaidesini tatbik etmektedirler. Tartışmalı da olsa bu nahiv kâidesi iktizasınca bir cümlede şayet ma’tûfun aleyh mansub ise ma’tuf da mansub, merfû ise merfû, mecrur ise atfedilen de mecrur olur.⁵⁶ Burada *وَأَرْجُلِكُمْ* “ayaklar” ifadesi en yakın mecrur lafız *بِرُءُوسِكُمْ* “başlarınızı” ifadesine atfedilerek ayakların da mesh edilebileceği savunulmuştur.

Görüldüğü gibi Durra fikhî konularda çok fazla detay gerektiren mukâren (karşılaştırmalı) bir yaklaşımı benimsememiştir. Yukarıda zikredilen “istinşak ve mazmaza” meselesini, birçok delil zikrederek farz ya da sünnet olduğunu tartışma yerine, farz olduğunu savunan Ahmed b. Hanbel için; “Umulur ki, İmam Ahmed b. Hanbel bu konuda ihtiyatı

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Huzam el-Fadlî el-Ba’dânî, *Fetvâ’l-‘allâm fî dirâseti ahâdîsi buluğu’l-merâm*, (San’â: Dâru’l-Âsîmeti li’n-Neşri ve’t-tevzi’, 2019), 1/184.

⁵² Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 3/27.

⁵³ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/373.

⁵⁴ Müfessir burada *وَأَرْجُلُكُمْ* “ve ayaklarınızı” ifadesinin mansub okunması hususundaki gerekçeyi sadece gramer kaidesine bağlamıştır. Hâlbuki ki Hafs rivayetinde الأرجل “el-ercül” kelimesi mansub, bazı kıraatlarda da mecrur okunmaktadır. bk. Hasan Hüseyin Havuz, *İmâm-ı Âsım ve Âsım Kıraatı*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 483.

⁵⁵ Ebû’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Ahfeşu’l-Evsat, *Meâni’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetu Hancî, 1990), 1/277.

⁵⁶ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 3/28.

gözetmiştir.”⁵⁷ gibi mütevacı bir ta'lik ile hitâma erdirmesi, bu hasletini gösterdiği gibi alim bir şahsiyetin tevazu örneği olarak da dikkati çeker.

4. Belagat Konularından Nida Bahsine Dair Taksimâtı

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra tefsirinde detaylı bir biçimde ele alarak irdedeği konulardan birisi de münâdâ bahsidir. Müfessir bu konuyu kendisine göre düzenleyerek bazı taksimatlar yapmıştır. Ancak musannif nida bahsine dair böylesi bir taksimatı yapmasında herhangi bir gerekçe ortaya koymamıştır. Bu hususu müfessirin yukarıda detayları verilen hal bahsinde olduğu gibi nida bahsinde de özgün bir derleme çalışması olarak değerlendirmek mümkündür. Zira musannif eserinde mütemadiyen sarf, nahiv, belagat, üslûp gibi baplara taalluk eden çeşitli alanlarda kavramları kendi zaviyesinden tekrar düzenlemeye, hatta bazılarını yeniden isimlendirmeye çalışmıştır. Aşağıda hem nahiv hem de belagat ilmini ilgilendiren nida bahsini çalışmanın konusu olan tefsirde ele alındığı gibi tarif ve tahlili yapılmıştır.

Bilindiği gibi nahiv ilminde cümle içerisinde fiilin hazfi, mef'ûlün bihin de zikri ile iktifa edilmek suretiyle kullanılan talebin beş çeşit ifade şekli vardır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: Münâdâ, iştigâl, iğrâ, tahzîr ve ihtisastır.⁵⁸

Arapçada nida, bir kişinin dikkatini celp etmek, bir grup insanı bir araya toplayarak onlara mühim bir şeyi bildirmek için kelama başlangıçtır. Lügat manası; çağırma ve çağırılanın yönelmesini istemek manalarında kullanılan النداء “nida” teriminin ıstılah manası; “lafzen yahut takdireن ادعو “çağırıyorum” muzârî fiiline niyabet eden bir harf vasıtasıyla, nida edenin, nida edilenden kendisine yönelme talebidir” şeklinde tarif edilmiştir. Münâdî talebinin haberden inşâyâ dönüştürülmüş halidir” şeklinde de tarif edilmiştir.⁵⁹

Arapçada nida üslubunu en iyi kullanan kaynak vahiydir. Allah (c.c) Kur'ân'ın pek çok âyetinde inanan-inanmayan herkese genel olarak nida sigalarıyla hitap eder. Bu yüzden nida, kullanıldığı cümlelerde derinlikli mana örgülerini taşıyan bir kavramdır ve detaylı bir şekilde incelenmesi lazımdır. Bu nedenle, aşağıda çalışmanın konusu olan eserde münâdâ bahsinin nida edilene göre kesp ettiği manalar genelde Kur'ân âyetleri çerçevesinde ele alınış üslûbu verilmiştir. Bunlar şöyledir:

Nidâ-yı Medih: Münâdînin nida edileni övmesi anlamına gelen nidadır. Birçok Kur'ân âyetinde Peygamber'e (s.a.s.) yapılan hitap bu manaya gelir. Misal: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ “Ey Rasûl”⁶⁰

Nidâ-yı Zem: Muhatapları yerme maksadıyla irat edilen nida cümleleridir. Misal: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا “Ey Yahudiler” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا “Ey kâfirler.”⁶¹

Nidâ-yı Tenbih: Nida edilenin dikkatini celbetmek amacıyla yapılan hitaptır. Misal: يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ “Ey insan”, يَا أَيُّهَا النَّاسُ “Ey insanlar”⁶²

Nidâ-yı Nisbet: Münâdînin nida edilenin aidiyetini ortaya koyması için yapılan nidadır. Misal: يَا بَنِي آدَمَ “Ey Âdemoğlu”, يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ “Ey İsraîl Oğulları”

⁵⁷ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 3/28.

⁵⁸ Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/474.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Katru'n-nedâ*, 303.

⁶⁰ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶¹ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶² Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

Nidâ-yı İzâfe: Münâdînin nida edilene yakınlığını izhar etmek için yaptığı çağrıdır. Bu sebeple Kur’ân’da birçok yerde Allah’ın (c.c) *قُلْ يَا عِبَادِي* “*Ey kullarım*”⁶³ şeklinde gelen nidalar; Allah’ın onları izâfe/kendi ehline katması ya da kendisine has kılması manasında değerlendirilebilir.

Nidâ-yı Tesmiye: Münâdînin nida edilenin ismini öne çıkarma amacıyla zikredilmesi anlamına gelir. Misal: *يَا نُوحُ* “*Ey Nuh*”, *يَا إِبْرَاهِيمُ* “*Ey İbrahim*”⁶⁴ Burada nida edilen Nuh (a.s) ve İbrahim’in (a.s) isimleri muhataplar nezdinde maruf olmasına rağmen çeşitli vesilelerle tekrar zikredilmeleri “tesmiye/önemine binaen zikretme” manasında olduğu gibi “tefhîm/haşmetli kılma, teşrif/onurlandırma” gibi manalara da geldiği söylenebilir.

Nidâ-yı Tedayyüf: Münâdînin nida edileni huzurundaymış gibi kabul ederek teşrif etmesidir. Nidanın bu kısmına; “*misafîrperverliğinin izhârı*” şeklinde mana verilebilir. Allah’ın (c.c) emirlerini tebliğ etmeden önce nida ettiklerine latif bir üslupla: *يَا أَهْلَ الْكِتَابِ* “*Ey Ehl-i Kitap*” şeklindeki hitabı bu kabildendir.⁶⁵

Nidâ-yı İğra/Teşvik Nidanın nida edileni teşvik mahiyetinde irât edilmesidir. Örneğin zulüm gören birisi, *يَا مَظْلُومُ* “*Ey mazlum/yazık*” şeklinde anılması “nidanın ulaştığı muhatapların himmetlerini nida edilene doğru tevcih edilme isteği” olarak vassfedilir.⁶⁶

Nidâ-yı İhtisas: Nida bahsinde bu tür çağrı; “birçok kişi arasında nida edilen muhatabın kastedildiğinin bildirilmesi” anlamına gelir. Örneğin, birçok kişi arasından muhatabına; *أَنَا أَفْعَلُ كَذَا أَيُّهَا الرَّجُلُ* “*(Seni kastediyorum) Ey adam ben böyle yapıyorum ya sen?*”(!) şeklindeki hitap bu manaya gelir.⁶⁷

Burada nidâdan önce takdiri olan *أَخْصُ* “kast ediyorum” fiil-faili göz önüne alınırsa konu daha anlaşılır hale gelecektir. Böylece Arapça cümlelerde çeşitli şekillerde varit olan nida sadece bir yönelme çağrısından ibaret olmadığı, bilakis nida edenin kullandığı nida formu, nida edilenin içinde bulunduğu durum hem nida eden hem de nida edilenin durumlarından mücerret olan harici şartlar gibi etkenlere bağlı olarak çeşitli manalara geldiği anlaşılmış olmaktadır.

5. Bazı Kur’ânî Terimlere Dair Tarifleri

İslam ilimlerinde hemen hemen her müellif telif ettiği eserinde ele aldığı konuyla alakalı kavramları tarif, şerh, tefsir vb. konularda ele alarak okuyucunun istifadesine sunar. Bundaki gaye mümkün olduğu kadar telif ettiği eserinden faydalanılmasını temin etmektir. Bu prensip çoğu müellifin eserinde korumaya çalıştığı bir haslettir.

Muhammed Ali Taha ed-Durra’da aynı hassasiyetle tefsirinde bazı Kur’ânî terimlere yönelik tarifler yapmıştır. Bunlardan birisi de *التَّقْوَى* “takva” kavramıdır. Sülâsî vezni وفي “korudu” den gelen takva kavramı lügatte bir şeyden korunma, bir şeyle arasına perde çekme, uzak durma gibi manalara gelir.⁶⁸ İbn Abbas (ö. 68/687) Bakara sûresinin ilk âyetinin tefsirinde *هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* “O, (Kitap) günahattan sakınanlar için bir rehberdir.”⁶⁹ âyetinde geçen

⁶³ Durra, *Tefsîru l’-Kur’âni l’-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶⁴ Durra, *Tefsîru l’-Kur’âni l’-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶⁵ Durra, *Tefsîru l’-Kur’âni l’-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶⁶ Fekhânî, *Şerhu Kitâbi l’-Hudûd*, 206.

⁶⁷ Durra, *Tefsîru l’-Kur’âni l’-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/73.

⁶⁸ İbn Fâris, *Mekâyisü l’-lüğâ*, 6/131.

⁶⁹ el-Bakara 2/2.

müttakî ifadesini “şirk ve ehlinden teberri eden, Allah’a (c.c.) isyandan korunan” manalarına geldiğini beyan etmiştir.⁷⁰

Taberî (ö. 310/923) genel olarak korunmak iffetli olmak ve Allah’a tâat bilinciyle hareket etme gibi manaları barındırdığı savıyla bu kavramı; عَمَلٌ بِطَاعَةِ اللَّهِ “Allah’a (c.c.) gönülden boyun eğerek amel etmek” şeklinde tarif etmiştir.⁷¹ Bu manada takva, durağan değildir. İbadet kastı taşıyan bütün amellerde Allah’ı (c.c.) birleyerek onu şirk ve çağrıştırdığı şeylerden tenzih etmektir.

Müfessir Durra nezdinde ise takva; طاعة من غير عصيان وذكر من غير نسيان وشكر من غير كفران “(Allah’a) (c.c.) isyan etmeden itâat, unutmadan zikir hali, nankörlük etmeksizin mütemediyen ona yapılan şükür” manalarına gelir.⁷²

Durra, Müslümanların bütün namazlarında rükûdan kıyam vaziyetine geçerken terennüm edegeldikleri dualardan birisi olan “Allah hamd edenî işittir/duyar, bilir” manasında bilinen سمع الله لمن حمده ifadesini alışlagelenin dışında ele alır. Ona göre kıyam esnasında yapılan duada telaffuz edilen سمع الله ifadesi “Allah işitti/duyar, bilir” manasında değil, قبل الله “Allah hamd edenin hamdını kabul etti” manasındadır. Musannif bu hususta gösterdiği istişhâd kadim Arap şâirlerinden Ebû Zeyd’in (ö. 215/830) “en-Navâdir”inde zikrettiği şu şiiridir.

دعوت الله حتى خفت ألا... يكون الله يسمع ما أقول

Korkarak yakardım Allah’a... (c.c.)

Hatta kabul etmeyeceğinden kortum duamı...⁷³

Görüldüğü gibi şair bu şiirinde ikinci mısradaki يسمع ifadesini “kabul eder” manasında kullanmıştır. Bundan dolayı mezkûr kavram müfessirin ele aldığı gibi tarif ve tahlil edilebilir.

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra kendisine has değerlendirmelerinden sayılabilecek kavramlardan birisi de son zamanların müzmin marazlarından “Kur’ân’ı tahrif etme çabaları ve keyfiyeti” meselesidir. Ona göre التحرif “tahrif”; “yanlış te’vîl yapılarak âyetin mecrasını değiştirmektir. Bu çirkin eylem, mesnetsiz te’vîl ve tefsirlerle âyetlerin işlevini kaybettiren ve her dönemde bulunan ulemâu’s-sû’/âlim kisvesinde zuhur eden kötü niyetli kişiler” tarafından yapılagelmıştır. Müfessir, Kur’ânî kavramlar tahrif edildiğinde bunun; “iskâtü’l-âyet/âyeti etkisiz bırakma” manasına geldiğini belirterek, Allah’ın (c.c.) âyetleri hakkında ilimsiz yapılan yorumların cürüm ve şenaatinden Müslümanları sakındırmıştır.⁷⁴ Müfessirin bu yaklaşımı İslam ilimlerine karşı duyarlılığını göstermektedir.

Bir başka açıdan müfessirin bazı kavramların lügat manalarını öne alarak farklı belagat inceliklerine işaret ettiği görülmüştür. Bunlardan birisi de -aşağıda verilen- İnsan sûresinde geçen âyet tefsirindeki belâğî nüktelerdir.

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَلَوْ أَلْفَى مَعَادِيرَهُ

"Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır."⁷⁵

⁷⁰ İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/3.

⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân* (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, 2001), 3/501.

⁷² Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/198.

⁷³ Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî, *en-Navâdir*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1981), 381.; Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/198.

⁷⁴ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/226.

⁷⁵ el-Kıyâme 75/14-15.

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra yukarıda verilen âyette zaaf halinde olan insanın tipik özelliklerinden bahsedildiğini söyler. Buna göre aslında insan, hayatında cereyan eden her şeyi çok iyi bir şekilde algılayan, yapması gerekeni yapmadığı, yapmaması gerekeni de yaptığı davranışların akıbetlerini de çok iyi bilir. Müfessir genel olarak insana dair fitrat kodlarının verildiği, وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَادِيرَهُ “Mazeretlerini sayıp dökse de” ifadesinde hakikat manasından ziyade, teşbih edatı ve vechü’ş-şebih zikredilmeden icra edilen teşbîh-i belîğ sanatı mülâhaza eder.⁷⁶

Müfessir söz konusu değerlendirmelerini, Arapçada عذر fiilinin; “atın gemi”⁷⁷ “yular”, “binitin başından aşağı sarkan ip”⁷⁸ manalarına geldiğine dayandırır.⁷⁹ Burada cümlede كَمَثَلٍ “misali gibidir” manasında hazfedilen teşbih edatı, “suyu olmayan bir kuyuya kova atma” fiili müşebbeh bih, رجل müşebbeh, her kusura mazeret üretenin “kör kuyuya ip atan kişi misali” yaptığı eylemden istifade edemeyeceği fikri ise vechü’ş-şebih olarak tahlil edilebilir. Şu halde âyetin manası; “dünya hayatında (dahi) mazeretçe bir mantık üzerinden her türlü çirkin fiillerine meşruiyet elbisesi biçmeye çalışan insan, kıyamet gününü kusurlarına ne kadar gerekçe uydurursa uydursun, onun bu çabası “kurumuş kuyuya kova sallayarak ondan su uman biçare birisinin hali gibidir” formunda olacaktır.

6. Bazı Tasavvuf İlkelerini Ele Alış Üslûbu

Zamanın fitne ortamından uzak bir vasatta Allah’a yoğun bir ibadet ruhuyla kurbiyet sağlama garazıyla ilk olarak Hicri II. yüzyılda neşet ettiği kabul edilen tasavvuf, İslam ümmetine müntesip Müslüman bireylerin manevi tekâmülünü sağlamayı hedefleyen bir disiplindir.⁸⁰

Genel olarak tasavvuf; “nefsin terbiyesi ruhun tezkiyesi ve kalbin temizlenmesiyle insanı şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebelerini yaşayarak içselleştirmesini sağlayan öğretiler manzumesi” olarak tarif edilir.⁸¹ Tarih boyunca bu yolun saliklerinden bir kısmı hem bu alanda hem de şer’i ilimlerle uğraşarak önemli eserler telif etmişlerdir.

Müfessir Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra çalışmanın konusu olan eserinde bazı meseleleri ele alış üslûbu göz önüne alındığında, kendisinin de bu öğretiyi benimsediği izlenimi vermektedir.⁸² Nitekim Bakara sûresi tefsiri esnasında yaptığı -aşağıda verilen- değerlendirmeleri onun tasavvufa karşı meylini ortaya koyduğu söylenebilir.

فَلَمَّا اهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَأَمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayettime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."⁸³

Müfessir yukarıda verilen âyette Âdem’in (a.s.) şeytanın iğvâsıyla cennetteki yasak meyveyi yemesiyle başlayan, tövbesinden sonra mağfiret olunması ile devam eden ve nihayet Allah’ın emriyle dünyaya hubûtuna kadar olan süreci hikâye edilen kıssanın verildiği âyet tefsiri esnasında konuyu; وقال العارفون بالله بهذا الشئ “el-ârifine billâh/Allah’ın arif kulları bu

⁷⁶ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 10/316.

⁷⁷ İbn Fâris, *Mekâyisü’l-lüğa*, 4/254.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/254.

⁷⁹ Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 10/316.

⁸⁰ Turan Karataş, *Edebiyat terimleri sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 408.

⁸¹ Ebu’l-Kâsım Zeynu’l-İslâm Abdülkerîm b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 38.

⁸² Durra, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû*, 1/120.

⁸³ el-Bakara 2/38.

hususta şöyle dedi" ibaresiyle ele almıştır. Ona göre arif kullar, önceden korunmuş velilerin durumunu şöyle bir ibareyle formüle etmişlerdir:

سابق العناية لا يؤثر في حدوث الجنابة ولا يحط عن رتبة الولاية

"Allah'ın inâyeti kulunu önceden ihata etmişse, birim zamanda işlediği cürümlerine itibar edilmez. Keza ilâhî inâyete/hususî ehemmiyete mazhar olan bu kulların cürümleri onları velayet rütbesinden de düşürmez."

Durra yukarıda verilen görüşün Âdem'in (a.s.) Cennet'te iken işlediği günahın daimî olarak onu takip etmeyerek, istiğfarı sonucu mağfiret olunmasını, Peygamberlere mahsus Allah katında onu (Âdem) kuşatan sabık/önceden bir inayetin varlığı üzerine bina edildiğini söyler.⁸⁴ Musannif bu kaideyi teyit etmek için Âdem'i (a.s.) konu alan şu âyeti delil olarak verir: "ثُمَّ اجْتَبَيْهِ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ" *Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*"⁸⁵

Şu kadar var ki âyette Âdem (a.s.) için öncelikli bir inayetin varlığı ile alakalı herhangi bir bilgi yoktur. Hatta bu yaklaşımın, bütün Peygamberlere has olan sabık/öncelikli inâyeti, velayet ünvanıyla sair kullara da teşmil edilerek "has ile ahasın bir tutulma" fikrini çağrıştırdığını söylemek mümkündür. Zira aşağıda verilen âyette Allah (c.c.) Ona iman eden ve takva bilinciyle hareket eden tüm kullarına -önceden inayet olunma ya da olunmama gibi bir kayıt zikretmeden- sarîh bir ibareyle velayetini beyan etmiştir.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ

"Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvaya ermişlerdi."⁸⁶

Müfessirin yukarıda serdedilen görüşüne göre insan hayatında muteber olan, yaşamının bir bölümünde hidayete tabi olmasıdır. Bu itibarla, henüz dinin hakikatini kavramamış ve hidayete tabi olmamış birisinin hâlihazırdaki durumu bir müddet sonra hidayete ereceği varsayımıyla tevil edilir. Mamafih dalalette olan mücrimler ve çizgileri tenkit edilemez.⁸⁷ Yani onlar birim zamanda münker hallere bulaşmış olsalar dahi buğz edilemezler. Hatta kendi ifadesiyle o seçkin arifler; إذا نظروا إلى عالم الجلال طاشوا وإن لاح لهم أثر من عالم الجمال *celal âlemine nazar ettiklerinde akılları tutulur, (garip hareketler sergileyebilirler!) cemal âleminde bir hüzmeye aldıklarında ise o ana tabi olarak ilâhî rızaya uygun yaşarlar.*"⁸⁸ Buna göre "ariflerin velâyeti" dini değerlere teslimiyetleri öncesi halleri göz önüne alınmaksızın sabittir.

Sonuç

İslam âlimlerinde vahyin inzalından günümüze kadar onu fehmederek hayata geçirme çabasıyla birçok eser kaleme almıştır. Bu teliflerin Müslümanların Kur'ân'ı anlamalarında önemli yere sahip olduğu aşîkârdır. 1937 yılında Suriye'nin el-Hıms şehrinde doğan ve hayatının çoğunu ilim tahsilinde geçiren Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra'da bu uğurda çaba sarf eden âlimlerdendir.

Musannif belagete girişte önemli başlıklardan olan üslûp kavramını; "çeşitli şekillerde kurulan Arapça cümlelerdeki içeriğin birbirini tamamlayan bir vasıfta olması" şeklinde

⁸⁴ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/120.

⁸⁵ el-Bakara 2/38.

⁸⁶ Yûnus 10/62-63.

⁸⁷ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 1/120.

⁸⁸ Durra, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 8/233.

tanımlar. Bu tarife göre Kur’ân’da birçok âyette geçen ve “manevi bir olguyu temsil eden iman, (arkasından) amel ile anılması, birbirini tamamlayan önemli üslûp inceliğidir. Mamafih öncelikle itibara alınması gereken bir mefhum sona bırakılırsa rağbet edilen bir üslûp değildir.

Belagat kavramını; “bir mananın, insan fehmine en güzel ve en münasip lafızlarla ulaştırılmasıdır” şeklinde tanımlayan Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra fesahati tarif ederken alışlagelenin dışında bazı harici vasıfları dikkate alır. Bunlar; mütekellimden sadır olan cümleler lafızları açısından intizamlı olsa da batıla dalma, kendisini ilgilendirmeyen mevzuların geniş bir yelpazede anlatımı, sözlerinde yalan ifadeler bulunması, insanlarla alay etme, insanın dilini fahiş kavramlarla kirletilmesi, ahlaka mugayir şiirler, yalan üzerine yemin etme, gıybet, nemime, tutarsız konuşma gibi vasıflardır.

Müfessir eserinde gramer ilmiyle alakalı da bazı tespitleri vardır. Bunlardan birisi de münâdâ bahsidir. Ona göre münâdî ve münâdâ durumuna göre bazı sıfatlar kazanır. Eserinde nahiv kaidelerinden hal bahsini de detaylı bir biçimde ele alan musannif bu bapla alakalı tafsilatlı tarif ve taksimler yaparak bazı özgün kaideler tespit etmiştir.

Arap dilinin inceliklerine binaen bazı fıkıh konularına dikkati çeken müfessir abdest uzuvlarından hangisinin mesh edilmesi, hangisinin yıkanması gerektiğini harf-i cer ve atif harfleri vasıtasıyla bir neticeye bağlayarak bu hususta nahiv kaidelerinin ehemmiyetine dikkat çeker.

Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra bazı Kur’ân kavramlarına hâlihazırdaki anlamlarının yanında kendi zaviyesinden birtakım manalar vermiştir. Kur’ân’da geçen “*et-tahrîf*” kavramı bunlardan birisidir. O kötü niyetli alimler tarafından âyetler hakkında yapılan mesnetsiz te’vil ve tefsirleri tahrif kapsamında değerlendirerek bu çirkin eylemi; “âyetleri etkisiz bırakma” olarak nitelendirir.

Müfessirin mutlak olarak arif kullara bahşedilen öncelikli inayet ve keyfiyeti, velâyet kavramı ve ona hamledilen manalar, arifler ve onlara has hallerin zikri vb. konularda yaptığı değerlendirmelere bakıldığında, tasavvufa karşı meylinin olduğu söylenebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1977.
- Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî (ö. 215/830). *Meâni'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Hancî, 1990.
- Ba'dânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Huzam el-Fadli. *Fetfu'l-allâm fi dirâseti ahâdîsi buluğu'l-merâm*. San'â: Dâru'l-Asımeti li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2019.
- Durra, Muhammed Ali Taha (ö. 2007). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim ve i'râbuhû ve beyânühû*, Dimaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 2017.
- Ebû Zeyd, Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830). *en-Navâdir*. thk. Muhammed Abdü'l-Kadir Ahmed. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1981.
- Fekhânî, Cemaleddîn, Abdulah b. Ahmed en-Nahvî. *Şerh-u Kitâbi'l-Hudud fi'n-nahv*. Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1993.
- Havuz, Hasan Hüseyin. *İmâm-ı Âsım ve Âsım Kırâatı*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
- İbn Abbâs (ö. 68/687). *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbni Abbâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî-İlmiyye, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004). *Mekâyisü'l-Lügâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf (ö. 761/1360). *Ķatru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1963.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem (ö. 711/1311). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.
- İbrahim Ahmed Müslim. “er-Ricâlu Sanadîku Muğallakatun Mefâtîhuhâ el-Kelâmu”. *Mecelletü'l-Yevm*. Erişim 14 Kasım 2024. <https://www.youm7.com/story/2014/11/14>
- Kantemir, Enise. *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Engin Yayınevi, 1997.
- Kârâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî (ö. 684/1285). *el-Furûk*. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, ts.
- Karataş, Turan. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.
- Kazan, Ramazan. *Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Kazvînî, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân. *el-İzâh*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

- Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Zeynu’l-İslâm Abdülkerîm (ö. 465/1072). *er-Risâletu’l-kuşeyriyye*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Mâcid Mekkî. “eş-Şeyh Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra min ‘Alâmi’n-Nahvi fî Hıms”. *Râbitatu Ulemâ-i’s-Sûriyyin*. Erişim 20.10.2024. <https://islamsyria.com>.
- Mâlikî, Muhammed Ali b. Hüseyin (ö. 1948). *el-Havâşî en-nakıyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Âlemiyye, 2012.
- Mat’anî, Abdu’l-Azim. *Hasâisu’t-ta’bîrî’l- Kur’ânî ve simâtuhû el-belâğıyye*. Kahire: Meketebetu Vehbe, 1996.
- Sübkî, Ebü’l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm (ö. 773/1372). *Arûsü’l-efrâh*. Beyrut: Meketebetu’l-‘Asrıyye lit’t-Tıbâati ve’n-Neşr, 2003.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505). *’Ukûdu’l-Cümân*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebi ve Evlâdühü, 1939.
- Şerif, Ahmed İbrahim “Ehemmiyetü’l-Kelimeti ve Kuvvetuhâ” *Mecelletü Yevmi’s-Sébi’*. Erişim 14 Kasım 2024. <https://www.alyaum.com/articles/1037649>
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/923), *Câmiu’l-beyân*. Mekke: Dâru’t-Terbiye ve’t-Türâs, 2001.